

Nederlandse handvuurwapens in Russische collecties

Tekst van een toespraak gehouden tijdens de opening van de tentoonstelling 'Nederlandse wapens uit Rusland' op 18 oktober 1996

door J.P. Puype[1]

Een belangrijke basis voor het onderzoek van de geschiedenis van het vuurwapen vormen de wapenkamers van vorsten en andere adellijke personen. Deze wapenkamers waren niet slechts arsenalen waarin wapens voor aanval of zelfverdediging werden opgeslagen. Er werden ook vele wapens en andere voorwerpen bewaard vanwege hun historische of artistieke waarde : een der oorsprongen van het begrip museum. Dergelijke wapenkamers werden vroeger gevormd in de meeste Europese steden en kastelen. Maar helaas, door de eeuwen heen is een groot aantal ervan opgesplitst om financieel-economische redenen of ten onder gegaan aan de gevolgen van oorlogen en revoluties, aardbevingen of brand. Gelukkig heeft een aantal arsenalen dergelijke wisselvalligheden door de eeuwen heen overleefd. Enkele daarvan zijn zelfs min of meer volledig bewaard gebleven of bezitten nog tenminste hun belangrijkste objecten. De wetenschappelijke waarde van deze wapenkamers zit echter niet alleen in de daarin bewaard gebleven wapens, maar ook in de wijze van bewaring en presentatie als zodanig. In beide opzichten is het nog voorhanden zijn van eigentijdse of latere inventarissen van buitengewoon belang voor de interpretatie van deze collecties.

Een arsenaal dat totnogtoe niet wapenhistorisch is bestudeerd - althans niet op de wijze die zijn grootte en ouderdom zouden rechtvaardigen - is de Keizerlijke wapenkamer van de Russische tsaren in het Kremlin te Moskou. Feitelijk moet men bij 'Kremlin' steeds de plaatsnaam noemen, omdat elke grotere oude Russische stad een kremlin of dwangburcht had. De collectie van de wapenkamer van het Moskouse Kremlin is daarom zo interessant omdat hij vierhonderd jaar lang min of meer onaangetast is gebleven.

Een aanzienlijk deel van de handvuurwapens in dat Kremlin is van Nederlandse oorsprong. Dat komt niet alleen omdat de Hollanders de eersten waren die de internationale wapenhandel op werkelijk grote schaal op touw zetten en onderhielden en omdat wapens nodig waren voor de expansie van de Russische staat. Het is namelijk ook van grote betekenis dat het Hollandse vuurwapen in die tijd, dat wil zeggen de zeventiende eeuw, een dominante positie innam in alle Europese legers. Dat kwam niet in het minst omdat Hollands kapitaal en Hollandse productiefaciliteiten de internationale markten domineerden, maar ook omdat in de zeventiende eeuw Hollandse geweer makers vuurwapens maakten van vooral zeer goede kwaliteit en die bovendien betrouwbaar waren.

De geweer makers in de Republiek streefden continu naar perfectie. Zij zochten het niet zozeer in kwistige ontwerpen met veel edelstenen en inlegwerk, maar juist in een simpel effectief ontwerp, waarin materialen, als ze al kostbaar waren, zoals bijvoorbeeld tropische houtsoorten als ebben, uitsluitend werden toegepast als zij smaakvol afstaken tegen het gebruikte metaal. Men zocht het liever in perfect blank ijzer of staal dan in zilver, liever in verguld messing dan

in goud. Dat de gebruikers deze Hollandse wapens op waarde wisten te schatten, blijkt uit de aanwezigheid van vele exemplaren in de arsenalen en wapenkamers van vele landen. Van opsmuk moest men hier te lande dus niet zo veel hebben. Echter, onze geweermakers hadden in de talrijke en welgestelde koopmansstand van ons land een grote groep klanten die gewend waren hoge eisen te stellen. De klant was koning en desgewenst konden geweermakers voldoen aan zijn bijzondere smaak. Een bekend voorbeeld vormen de pistolen met gesneden laden en kolven van massief ivoor, waarvan verreweg de meeste voor of door aanzienlijke buitenlanders besteld werden. Maar onze geweermakers konden ook inlegwerk van parelmoer, ivoor, been of constrasterende houtsoorten maken. Of wapens waarvan de metalen onderdelen waren ingelegd met emaille. Van beide Hollandse wapensoorten, zowel van de eenvoudige militaire exemplaren, die het moesten hebben van ingehouden smaakvol design, als van die met uitbundige versiering vinden wij in het Kremlin en in andere Russische collecties vele goede voorbeelden, al worden in de wapenkamer van het Kremlin in Moskou, het zogenaamde Wapenpaleis of - in het Russisch - het 'Oruzejnej Palata', het meest wapens van luxekwaliteit bewaard.

Uiteraard had de Hollandse stijl ook invloed op buitenlandse stijlen. zoals die van Engeland en de nabij gelegen Duitse vorstendommen. Zelfs op het Franse vuurwapendesign hadden wij invloed, terwijl Frankrijk toch in het algemeen als toonaangevend beschouwd wordt voor het ontwerp van handvuurwapens in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw.

Een complete inventaris van het Wapenpaleis, het *Opis Moskovskoj Oruzejnej Palati*, die in de jaren 1884 tot 1886 werd uitgegeven, bestaat alleen in het Russisch. Dat heeft buitenlandse wapenhistorici, die het rijke materiaal van de collectie wilden bestuderen, natuurlijk gehinderd. Deze wapenhistorici, waaronder ondergetekende, zijn daarom twee personen buitengewoon dankbaar voor hun aandeel in de inmiddels verschenen Engelstalige catalogus *Dutch Guns in Russia* van de Nederlandse wapens in deze verzameling: mevrouw Elena Jablonskaja, conservatrice van het Kremlinmuseum, die de catalogus heeft geschreven, en de heer H.L. Visser uit Wassenaar die de uitgave ervan mogelijk heeft gemaakt.

Bij *Dutch Guns in Russia* kunnen wij formeel niet spreken van een catalogus, want dat is strikt genomen de beschrijving van de voorwerpen van één collectie. Hoewel het merendeel van de beschreven wapens inderdaad afkomstig is uit het Kremlin van Moskou, 252 exemplaren - waarvan wij er in de tentoonstelling circa 80 tonen -, worden in de 'catalogus' ook Hollandse wapens beschreven van het Historisch Museum in Moskou, 21 stuks, verder van de Hermitage in Sint Petersburg, 39 exemplaren, en tenslotte negen vuurwapens uit het Gatchina Paleis, dat in 1783 door Catharina de Grote werd aangekocht en dat tot aan de Revolutie als buitenverblijf van de tsaren werd gebruikt. De beschrijvingen van deze andere collecties zijn gemaakt door de desbetreffende conservatoren.

Met de door hem gefinancierde uitgave van *Dutch Guns in Russia* heeft Henk Visser ons in staat gesteld de Nederlandse vuurwapens uit de genoemde collecties althans op papier te bestuderen. Natuurlijk, geld maakt veel mogelijk. Maar het is niet alleen een kwestie van kapitaal. Je hebt iemand nodig van niet aflatende vasthoudendheid. Iemand die ervan overtuigd is dat het Nederlandse vuurwapen een eervolle plaats inneemt tussen Franse, Duitse en Italiaanse producten, waarover al zo veel geschreven is. Iemand die ons als het ware om de oren zou willen slaan dat de uitstraling van Nederland over de wereld zich niet alleen via bijvoorbeeld onze kunst, ons kunsthandwerk, onze architectuur verspreidde, maar ook met onze wapens.

Volgens een genuanceerde schatting van dr. H.Ph. Vogel van de Rijksuniversiteit Leiden bedroeg het aandeel dat de export van onze wapens over alle werelddelen had ten minste vijf procent van ons bruto nationaal product. Deze schatting is dan nog aan de voorzichtige kant, want in werkelijkheid lag dit aandeel misschien zelfs tegen de tien procent aan. Vogel

concludeert dat de wapenproductie en de wapenexport minstens zo belangrijk voor de zeventiende-eeuwse economie waren als de Oostindische Compagnie.

In 1629 vroeg de Russische grootvorst in ruil voor een grote partij salpeter, 100.000 pond, een zending van 10.000 musketlopen van de eerste kwaliteit. Blijkbaar waren de Russen in staat deze lopen van kolven en sloten te voorzien en er musketten van te maken. In 1643 kochten zij 6.000 degens en 1.500 harnassen. In 1630 liet tsaar Michael, de eerste van het huis der Romanovs, 3.000 lopen en 3.000 musketten in Holland maken. In hetzelfde jaar bemiddelde de bekende Hollandse wapenhandelaar Elias Trip in de aanschaf in Holland van vijftigduizend musketten voor Rusland. De oorlogen die Rusland omstreeks 1655 met Polen en Zweden voerde, brachten een grote behoefte aan verdere krijgsgoederen voort. Dat leidde tot bestellingen in de Republiek van 12.000 harnassen, 6.000 paren pistolen en 10.000 pond kruit. In 1654 waren al 20.000 musketten en 30.000 pond kruit naar Moskou gezonden. Behalve deze grote aantallen gaven de Staten-Generaal in 1658 ook nog permissie om 20.000 musketten en zwaarden uit te voeren. In 1659 bestelde de Engelse agent van de tsaar in Holland, John Hebdon, 10.000 musketten tezamen met hun patronenbandeliers. In het koopcontract staat nauwkeurig gespecificeerd wat voor kaliber de musketten moesten hebben, dat zij van Amsterdamse sloten moesten zijn voorzien en in notenhouten kolven en laden gemonteerd moesten zijn. Deze opsomming kan gemakkelijk aangevuld worden met soortgelijke bestellingen in de volgende jaren en tot aan het eind van de zeventiende eeuw. In 1720 en daarna zette Rusland voor het eerst een fabrieksmatige productie van handvuurwapens op en werd het minder afhankelijk van import. Maar in de eerste decennia van de achttiende eeuw werden nog bijna 44.000 Nederlandse vuursteengeweren ingevoerd in Rusland en bijna 14.000 paren pistolen.

Voor de illustraties die dit artikel vergezellen hebben wij gekozen voor zuiver militaire wapens, aangezien de vorengenoemde aantallen alleen daarop, en niet op luxe-wapens, betrekking hebben. Het is echter logisch dat in een land als Rusland, dat gedurende de zeventiende eeuw voor zijn krijgsbehoeften grotendeels afhankelijk was van wat de Republiek kon leveren, ook Nederlandse luxewapens importeerde en de tentoonstelling in het Legermuseum toont van beide soorten vele voorbeelden.

De Hollandse wapens uit de Russische collecties die thans bij ons zijn tentoongesteld, vormen een deel van die verzamelingen die er na jaren van verwaarlozing zeer slecht uitzagen en in feite rijp voor restauratie waren. Geheel belangeloos bood Henk Visser aan de wapens, 120 stuks in totaal, op zijn kosten te laten restaureren.

Al tijdens de jaren tachtig, toen Rusland nog de Sovjet-Unie heette en Gorbatsjov nog niet aan de macht was, bezocht hij tezamen met de beroemde Deense wapenhistoricus dr. Arne Hoff de wapenverzamelingen in Moskou en Leningrad om de vele aldaar bewaarde Hollandse wapens te bestuderen. Tijdens die bezoeken, waarbij zij zich later door een fotograaf lieten vergezellen om zoveel mogelijk in beeld vast te leggen, werd bij Henk Visser het plan geboren om de verwaarloosde Hollandse wapens door vakbekwame restauratoren onderhanden te laten nemen, zodat zij weer in hun volle glorie beschikbaar zouden komen voor expositie en onderzoek.

Voor de autoriteiten in de Sovjet-Unie en daarna Rusland was dit een hoogst ongebruikelijke zaak. Het was ook een dilemma. Want hoe aantrekkelijk ook het aanbod van Visser was, hoe konden musea van wereldfaam als dat van het Moskouse Kremlin en van Sint Petersburg met een particulier in zee gaan, juist zij, die als staatsinstellingen gewend waren alles via de overheid en de ambtelijke kanalen op te lossen? Maar dit aanbod uit het Westen was natuurlijk te aantrekkelijk om af te slaan, immers deze musea zouden nooit en te nimmer het kapitaal beschikbaar hebben voor de zonder twijfel kostbare restauraties. Jaren duurde het, en eindeloos heen en weer reizen, om uiteindelijk een praktische deal te sluiten. Men zou enkele vermaarde buitenlandse historische musea met wapencollecties laten meedoen. Allereerst

werden de Royal Armouries, destijds nog in de Tower van Londen, erbij betrokken en later ons eigen Rijksmuseum en het Legermuseum. In nauw overleg met de Russen werden de restauratiecriteria opgesteld. Een overeenkomst kwam tot stand waarin het Legermuseum de wapens zou opslaan terwijl het Rijksmuseum het toezicht op de restauraties zou uitoefenen. Het laatste zou gebeuren door Bas Kist, conservator bij de afdeling Nederlandse geschiedenis van Rijksmuseum en een groot kenner van historische wapens. Verder werd afgesproken dat men de wapens na restauratie zou exposeren in het Rijksmuseum en daarna in het Legermuseum.

Als restaurator werd uiteindelijk de heer Prummel uit Wildervank in Groningen aangezocht. Herman Prummel kan gerust een van 's werelds beste wapenrestauratoren worden genoemd. Hij is een duizendkunstenaar, die niet alleen smeden, houtsnijden, vergulden, graveren, emailleren en wat weet ik nog meer kan. Hij heeft bovenal *feeling* voor het zeventiende-eeuwse wapenhandwerk, dat wil zeggen een heel goed inlevingsvermogen in de toenmalige stijlen, decoratie en techniek.

Over de wijze waarop de wapens zijn gerestaureerd, is achteraf nog enige discussie ontstaan. Het mag best wezen dat op sommigen enkele restauraties een nogal 'gelikte' indruk maken. De consequenties van de ingrepen en het gewenste definitieve uiterlijk van de wapens zijn echter van tevoren amper overwogen. Elke ingreep is nauwkeurig geboekstaafd, dat wil zeggen beschreven zowel als voor en na gefotografeerd en/of in schetsen vastgelegd. Ontbrekende onderdelen werden alleen nieuw gemaakt indien er een origineel voorhanden was op een identiek wapen, bijvoorbeeld op een ander pistool binnen een paar. Vrijwel alle restauraties zijn reversibel. Dat wil zeggen voor onderzoeksdoeleinden zouden de ingrepen weer ongedaan gemaakt kunnen worden.

NOTEN

1. De tekst van deze toespraak is voor een deel gebaseerd op het Woord Vooraf van Dr. Arne Hoff in de catalogus *Dutch Guns in Russia*, uitgegeven bij Waanders, Zwolle, in 1996. Enkele gedeelten van de toespraak, zoals de voorbeelden van wapenrestauraties door de heer H. Prummel, zijn weggelaten en enkele foto's van typische militaire wapens die aan de Russen zijn geleverd, toegevoegd. De auteur dankt de heer H.L. Visser voor zijn toestemming voor publicatie. De alinea's met aantallen van naar Rusland geëxporteerde wapens zijn gedeeltelijk ontleend aan het hoofdstuk 'De Republiek als wapenexporteur 1600-1650' in: J.P. Puype en M. van der Hoeven (ed.), *Het arsenaal van de wereld : Nederlandse wapenhandel in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1993).